

D) Seoska društva: razvijeni i kasni srednji vijek

1) Razvojne smjernice

Krizni procesi, o kojima potkraj ranoga srednjeg vijeka svjedoče samostanski kartulari, od XII. stoljeća djeluju sve jače na seoske općine u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Prodiranje svjetovnoga i crkvenoga zemljišnog posjeda iz dalmatinskih gradova prema hrvatskome zaleđu biva sve jačim, dok se dio seoskih općina uključuje u kneštva hrvatske vlastele, pa njihovi pripadnici po-staju ovisni kmetovi na njihovim zemljišnim posjedima. I stvaranje kneštava i širenje zemljišnih posjeda iz gradskih središta na obali pokazuje da se postupno pogoršava gospodarski i pravni položaj seoskih društava u Hrvatskoj. Unatoč tome seoska općina i njezini pripadnici, bilo da su uklopljeni u distrikte dalmatinskih gradova bilo da ostaju na hrvatskome političkom području, na koje se proteže jurisdikcija ugarsko-hrvatskih kraljeva, čuvaju sve do kraja srednjega vijeka značajke, barem ograničene, društvene zasebnosti. Bez obzira na brojne razlike u ustrojstvu seoskih društava na pojedinim regionalnim dijelovima hrvatskoga kraljevstva od srednjovjekovne Slavonije do kotareva dalmatinskih gradova, ili na feudalnim posjedima u Istri, smije se zaključiti da je na čitavome prostoru od Drave do Jadrana seoska općina prepoznatljiva vrsta u le-pezi srednjovjekovnih društava, s više ili manje razvijenim oblicima samoupravne organizacije, o čemu svjedoče i nazivi vrelâ: *komun*, *universitas*, *fraternitas*, *posoba* itd.

Ili drugačije: premda se u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, prije svega južno od Velebita, od kraja ranoga srednjeg vijeka počinje razarati slobodna seoska općina i postupno smanjivati broj ljudi koji obrađuju vlastito zemljište, što znači da se smanjuju površine, na kojima postoje slobodni seljački posjedi, ipak je seoska općina i dalje, kroz razvijeni i kasni srednji vijek, temeljni oblik društvenoga organiziranja na seoskim područjima. U ustrojstvu seoskih društava u tome su razdoblju sve primjetnije gospodarske i staleške razlike između njihovih pripadnika, od kojih većina postaje obrađivačima zemljišta na svjetovnim i crkvenim vlastelinstvima, ali je seoska općina unatoč tome i u razvijenoj i kasnoj srednjem vijeku, od XII. stoljeća dalje, nezaobilazna osnovica društvenoga razvoja u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

2) Srednjovjekovna Hrvatska

Promjene u gospodarskome i pravnome položaju seoskih općina u razvijenoj i kasnoj srednjem vijeku (XII. do XV. st.) vrela najbolje ocrtavaju na onim dijelovima srednjovjekovne Hrvatske, južno od Velebita, između Zrmanje